

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. Драгоманова

ПІДЛУЖНА Галина Володимирівна

УДК 372.3

**РОЗВИТОК ЧИТАЦЬКОЇ САМОСТІЙНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

13.00.02 – теорія і методика навчання
(української мови)

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 1999

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

Муравицька Маргарита-
Петрівна,

Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор

Капська Алла Йосипівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри;

кандидат педагогічних наук, доцент
Лазаренко Наталія Іванівна,
Вінницький державний педагогічний
університет імені М. Коцюбинського, доцент.

Провідна установа: Херсонський державний педагогічний університет,
кафедра українського мовознавства,
Міністерство освіти України, м. Херсон.

Захист відбудеться 15 квітня 1999 р. о 14 годині 30 хвилин
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 у Національному
педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (252601, м. Київ,
вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічно-
го університету імені М.П. Драгоманова (252601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано 3 березня 1999 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.П. Рудницька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Духовне відродження українського народу неможливо уявити без животворного впливу рідної літератури на формування основ національної свідомості, адже література – один із активних чинників суспільного виховання.

Вивчення особливостей впливу мистецтва слова на формування особистості має давні традиції: ці проблеми частково порушувалися ще в працях Платона, Арістотеля, Плутарха. Ретроспективний аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури засвідчив, що предметами досліджень учених були: роль художніх творів у розвитку особистості (М. Бахтін, Ф. Бугайко, М. Нечкіна, М. Рибникова, В. Сухомлинський); психофізіологічні особливості сприймання мистецьких явищ (Л. Виготський, Н. Лейтес, О. Леонтьєв, Н. Молдавська, О. Никифорова); виховання культури читання (С. Поварнін, О. Примаковський, М. Рубакін, Н. Чепелева). Значний внесок у вирішення проблеми читання як засобу активізації пізнавальної діяльності школярів та джерела їх духовного розвитку зробили вітчизняні педагоги, письменники та громадські діячі І. Франко, Леся Українка, Х. Алчевська, М. Драгоманов, С. Русова, Б. Грінченко, С. Васильченко, І. Огієнко та ін. Проблеми становлення методики класного й позакласного читання знайшли також відображення в наукових працях К. Ушинського, В. Водовозова, В. Стоюніна, В. Острогорського, В. Шереметьєвського, М. Бунакова, М. Корфа, Т. Лубенця та ін.

Вагомим внеском у розвиток методичної думки, в обґрунтування змісту й методів позакласного читання в середній загальноосвітній школі стали дослідження вітчизняних учених О. Мазуркевича, Н. Волошиної, Є. Пасічника, В. Неділька, Б. Степанишина та ін. Проблеми позакласного читання в сучасній початковій школі України висвітлені лише частково. Окремі важливі аспекти цієї проблеми відображені в наукових працях вітчизняних учених О. Савченко, Н. Скрипченко, М. Наумчук та ін. У роботах цих авторів визначаються першооснови літературної освіти в початковій ланці школи, обґрунтовуються основні вимоги до позакласного читання, розглядаються шляхи вдосконалення уроків класного й позакласного читання в їх взаємозв'язку. Певний науковий інтерес становлять праці російських учених (Н. Светловської, О. Джежелей та ін.), у яких розглядаються особливості виховання школярів-читачів.

Водночас аналіз літератури засвідчив, що такий важливий аспект методики позакласного читання, як розвиток читацької самостійності молодших школярів у сучасних умовах, не знайшов належного відображення в наукових працях. Оскільки саме сформованість навичок самостійної роботи з книжкою є однією з передумов інтелектуального й духовного розвитку особистості, проблема розвитку читацької самостійності учнів початкових класів стала особливо актуальною в наш час. Початкова школа на етапі її оновлення вимагає творчого переосмислення спадщини й розробки нових концепцій.

У системі формування читацьких навичок чільне місце відводиться урокам позакласного читання. Однак аналіз навчально-виховного процесу засвідчує, що рі-

вень проведення цих уроків не завжди відповідає сучасним вимогам. Часто основна увага на них приділяється вирішенню завдань, характерних для уроків класного читання: більша частина часу відводиться формуванню таких якостей читання, як швидкість, правильність, виразність. На уроках нерідко домінує вербалізм, зайва логізація під час вивчення творів. Застосування прийомів роботи з книжкою, орієнтування в книжковому колі здійснюється безсистемно, поверхово. Аналіз навчальних програм з позакласного читання засвідчив відсутність у них із 1990 року списку рекомендованої літератури для учнів початкових класів, що значно ускладнює роботу вчителів і бібліотекарів. Залишаються невирішеними завдання оновлення змісту й удосконалення структури уроків позакласного читання як основної форми керівництва самостійним дитячим читанням. Внаслідок цього основне завдання уроків позакласного читання – виховання активних читачів шляхом розвитку читацької самостійності – реалізується не повною мірою. Зазначені недоліки вимагають глибокого аналізу рівня сформованості читацьких навичок молодших школярів у сучасних умовах і на цій основі визначення шляхів удосконалення організаційно-методичної системи виховання школярів-читачів відповідно до вимог сьогодення.

Отже, зіставлення вимог суспільства щодо формування всебічно й гармонійно розвинутої особистості, з одного боку, та існуючою практикою – з іншого, дозволяє виявити протиріччя на сучасному етапі розвитку початкової школи:

- між новими вимогами до інтелектуального та духовного розвитку учнів національної загальноосвітньої школи й недостатнім рівнем розвитку читацької самостійності молодших школярів;
- між необхідністю підвищення ефективності виховання учнів-читачів і рівнем готовності вчителів до організації й проведення уроків позакласного читання;
- між потребою теоретичного обґрунтування особливостей розвитку читацької самостійності школярів початкових класів у сучасних умовах і відсутністю достатньої кількості навчально-методичної літератури з даної теми.

Наявність цих протиріч підтвердила актуальність проблеми й зумовила вибір теми дисертаційного дослідження: “Розвиток читацької самостійності молодших школярів”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок досліджень входить до плану науково-дослідної роботи кафедри мови і методики викладання в початкових класах Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка як складова частина її комплексної теми. Він безпосередньо пов’язаний із завданнями, визначеними навчальною програмою “Методика викладання української мови в початкових класах” та з вимогами Державної національної програми “Освіта” (“Україна XXI століття”).

Об’єкт дослідження – організація й проведення уроків позакласного читання в початкових класах загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження – процес формування навичок читацької самостійності в молодших школярів на завершальному етапі навчання (4(3) класи).

Мета дослідження - розробити теоретично обґрунтовану організаційно-методичну систему підвищення рівня розвитку читацької самостійності молодших школярів на завершальному етапі навчання (4-ий клас 4-річної початкової школи, 3-ій клас 3-річної початкової школи) та експериментально перевірити її ефективність.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що рівень розвитку читацької самостійності учнів початкових класів значно підвищиться за умов впровадження спеціально розробленої організаційно-методичної системи навчання школярів-читачів. Ця система передбачає: а) підвищення рівня підготовки вчителів до проведення уроків позакласного читання на основі використання розроблених дисертантом навчально-методичних матеріалів; б) підвищення ефективності занять з позакласного читання в результаті оновлення їх змісту та структури.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- на основі аналізу філософської, психолого-педагогічної, науково-методичної та навчальної літератури визначити стан вивчення даної проблеми в науці й практиці;
- встановити рівень розвитку читацької самостійності молодших школярів на сучасному етапі;
- створити дидактичну модель системного розвитку читацької самостійності молодших школярів;
- на основі спроектованої дидактичної моделі підготувати допоміжні навчально-методичні матеріали для вчителів (пам'ятки, список науково-методичної літератури з теми, список рекомендованої літератури для учнів початкових класів);
- теоретично обґрунтувати доцільність створення на заняттях із позакласного читання оптимальних психолого-педагогічних та методичних умов, спрямованих на підвищення рівня розвитку читацької самостійності молодших школярів; на основі цього розробити спеціальну систему уроків позакласного читання для учнів 4(3) класів;
- експериментально перевірити ефективність запропонованої організаційно-методичної системи в умовах сучасної початкової школи, зробити висновки й узагальнення.

Методологічною основою дослідження стали філософські ідеї про пізнання й відображення дійсності в людській свідомості, про єдність мови й мислення; положення про системний підхід як методологічний засіб наукового пізнання педагогічних явищ; діалектичне положення про розвиток і формування цілісної особистості.

Теоретична база дослідження: наукові положення про вікові особливості психологічного розвитку молодших школярів (Б. Баєв, О. Запорожець, Н. Лейтес); про взаємозв'язок навчання й розвитку (Л. Виготський, В. Давидов, Л. Занков, Г. Костюк); про специфіку сприймання художньої літератури учнями початкових класів (З. Романовська, Н. Чепелева); про теоретичні основи й зміст позакласного читання в початковій ланці загальноосвітньої школи (Н. Светловська, О. Джежелей, М. Наумчук).

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження:**

- **теоретичні:** аналіз філософської, психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з проблем дослідження, а також бібліотечно-бібліографічних покажчиків і художньої літератури для дітей молодшого шкільного віку; контент-аналіз шкільної документації; моделювання діяльності; рівневий та порівняльно-зіставний аналіз, теоретичний синтез, узагальнення;
- **емпіричні:** спостереження, бесіди, анкетування, тестування, педагогічний експеримент. Використано методи математичної статистики та обробки інформації.

Експериментальною базою дослідження стали: СШ №№ 22, 24, 30 м. Житомира, 8 сільських шкіл Житомирського району, СШ № 2 м. Мукачева Закарпатської області, СШ та школа-інтернат с. Ушомир Коростенського району Житомирської області. Експериментом було охоплено 610 учнів, 75 учителів початкових класів (із них у всіх етапах експерименту брали участь 320 учнів та 10 учителів).

Організація та етапи дослідження. Дослідження проводилося протягом 4 років.

I етап (1994-1995 рр.) – вибір та обґрунтування теми дисертації, визначення об'єкта, предмета, мети, гіпотези, завдань; вивчення теоретичного стану досліджуваної проблеми шляхом аналізу філософської, психолого-педагогічної та науково-методичної літератури; організація й проведення констатуючого експерименту з метою з'ясування рівня розвитку читацької самостійності молодших школярів.

II етап (1995-1996 рр.) – теоретичне обґрунтування шляхів та умов підвищення рівня розвитку читацької самостійності молодших школярів відповідно до вимог сьогодення; визначення напрямків та змісту формуючого експерименту; розробка організаційно-методичної системи формування школярів-читачів (4(3) класи).

III етап (1996-1998 рр.) – організація й проведення формуючого експерименту з метою виявлення ефективності запропонованої системи навчання, аналіз його результатів, розробка відповідних практичних рекомендацій.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дисертантом вперше запропоновано науково обґрунтовану організаційно-методичну систему розвитку читацької самостійності учнів початкових класів на завершальному етапі навчання (4(3) класи), розроблену на основі врахування оптимальних психолого-педагогічних та методичних умов формування школярів-читачів у відповідності з

сучасними вимогами. Подальшого вдосконалення набули зміст і структура уроків позакласного читання; процес підготовки вчителя до їх проведення.

Практичне значення дослідження полягає в розробці методичних рекомендацій щодо підвищення рівня розвитку читацької самостійності учнів початкових класів на етапі оновлення національної школи. Матеріали дослідження є основою для створення методичних посібників з позакласного читання в 4(3) класах та вдосконалення навчально-програмної документації для вчителів початкової школи. Практикою доведена доцільність використання одержаних результатів у процесі викладання курсу методики української мови та спецкурсів з методики позакласного читання в педагогічних навчальних закладах (без додаткових змін навчального плану та програми).

Основні положення й результати досліджень впроваджено в практику роботи вчителів початкових класів Житомирської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 30 (довідка № 154 від 14.12.98 р.). Матеріали дисертації використовуються під час проведення лекційних і практичних занять з методики викладання української мови в початкових класах у Житомирському державному педагогічному інституті ім. І. Франка (довідка № 403 від 02.12.98 р.).

Особистий внесок здобувача полягає у безпосередній участі в проведенні констатуючого й формуючого експерименту, аналізі рівня розвитку читацької самостійності молодших школярів; в обґрунтуванні шляхів підвищення ефективності уроків позакласного читання відповідно до сучасних вимог та створенні організаційно-методичної системи формування школярів-читачів (4(3) класи). У дисертації не використовуються ідеї або розробки, що належать співавторам, разом із якими були опубліковані наукові праці.

Вірогідність одержаних результатів і висновків забезпечується опорою на філософські, психолого-педагогічні та науково-методичні підходи у визначенні основних напрямків дослідження, науковою методологією сучасних досліджень, а також використанням комплексу взаємодоповнюючих методів статистичного аналізу.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень були викладені в повідомленнях на міжвузівських науково-практичних конференціях “Вивчення рідної мови і духовний розвиток особистості молодшого школяра в оновленій національній школі” (м. Умань, 1992 р.), “Початкова освіта в Україні: сучасність і перспективи” (м. Вінниця, 1994 р.); на міжнародній науково-практичній конференції “Сучасна початкова школа: проблеми, пошуки, знахідки” (м. Тернопіль, 1996 р.); на всеукраїнських науково-практичних конференціях “Іван Огієнко й утвердження гуманітарної науки та освіти” (м. Житомир, 1997 р.), “Удосконалення початкової освіти у світлі сучасних педагогічних концепцій” (м. Херсон, 1997 р.) та “Управління процесом відродження і розвитку національної самосвідомості в загальноосвітній школі” (м. Сімферополь, 1997 р.).

Публікації. З досліджуваної проблеми надруковано 12 наукових праць, із них 3 статті – в наукових журналах, 5 статей – у збірниках науково-методичних праць, 4 роботи – у збірниках матеріалів і тез конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг основного тексту

дисертації становить 143 сторінки. 2 сторінки займають 2 ілюстрації, на 2 сторінках подано 5 таблиць, на 40 сторінках розміщено 3 додатки. Список використаних джерел становить 224 найменування й поданий на 16 сторінках. Робота в цілому викладена на 203 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У “Вступі” обґрунтовано актуальність дослідження; сформульовано його об’єкт, предмет, гіпотезу, мету та завдання; визначено теоретико-методологічні основи, методи, експериментальну базу та етапи дослідження; розкрито наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; аргументовано їх вірогідність і подано відомості про апробацію та впровадження.

У першому розділі – “З історії становлення й розвитку в Україні методики читання молодших школярів” – проведено аналіз наукової літератури з проблеми дослідження; визначені передумови зародження методики читання; розкрита роль у її становленні вітчизняних учених, педагогів, письменників та громадських діячів; з’ясовані особливості розвитку методики позакласного читання як галузі педагогічної науки.

Проблеми виховання школярів-читачів, вироблення в них самостійних читацьких навичок з’явилися давно. Ретроспективний огляд літератури з теми дослідження дозволив зробити висновок, що до XIX ст. методика читання (класного і позакласного) як галузь педагогічної науки сформована ще не була. Однак уже в X-XI ст. склалися передумови зародження методики читання: в пам’ятках Київської Русі знаходимо свідчення про значний інтерес наших попередників до вивчення літератури. Київський князь Володимир Святославович під час свого правління (978-1015 рр.) відкрив спеціальні майстерні, де переписувалися книги, а пізніше створив школи для дітей київської знаті. Викладання в тогочасній школі вимагало створення підручників і пошуків форм, засобів і прийомів “книжного навчання”. Так з’явилися перші розробки з поетики й стилістики.

Значною подією на етапі зародження методики читання в початкових класах стала поява в Україні першого друкованого букваря: Іван Федоров в “Азбуках” 1574 і 1578 років поєднав філологічну думку з елементами методики початкового навчання.

На кінець XVIII століття були визначені основні засади літературної освіти школярів, у розробці яких видатна роль належала І. Вишенському та Г. Сковороді. Суть цих засад коротко викладемо так: прищеплення любові до книги, до читання – важливий аспект навчально-виховної роботи; твори для читання потребують ретельного відбору; під час спілкування з книжкою слід дотримуватися певного режиму; важливе значення має поєднання естетичної та пізнавальної функцій читання; вирішальну роль у керівництві самостійним дитячим читанням відіграє вчитель.

У XIX столітті відбувався процес поступового становлення методики читання молодших школярів. Цьому значною мірою сприяло створення перших шкільних підручників для читання, авторами яких були П. Куліш (“Граматики”, 1854 р.), Т. Шевченко (“Букварь южнорусский”, 1861 р.), О. Духнович (“Книжка читальна

для початківців”, 1847 р.). У розробку науково обґрунтованої методики читання середини ХІХ століття значний внесок зробили К. Ушинський та його послідовники (В. Водовозов, В. Стоюнін, В. Острогорський, В. Шереметьєвський, М. Бунаков та ін.). При всій індивідуальній відмінності методичних поглядів учених, найважливішими досягненнями практики стали закладені ними основи методу пояснювального читання та утвердження необхідності аналізу художнього твору як основи навчання й духовного розвитку особистості. Крім того, вчені приділяли велику увагу розвитку мовлення й мислення школярів, виразному читанню як засобу активізації читацьких інтересів, а також сімейному читанню.

Аналіз науково-методичної, навчальної та художньої літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття дозволив зробити висновок, що проблеми виховного впливу художнього слова на особистість школяра-читача набули в той час не лише педагогічного, але й соціального характеру: вони хвилювали не лише вітчизняних учених, методистів, педагогів, але й прогресивних письменників та громадських діячів. Вважаючи читання важливим засобом активізації пізнавальної діяльності учнів та джерелом їх духовного розвитку, І. Франко, Леся Українка, Олена Пчілка, С. Васильченко, Х. Алчевська, М. Драгоманов, С. Русова, Т. Лубенець, І. Огієнко в своїх працях звертали увагу на необхідність удосконалення змісту підручників для читання; критикували спрощеність методів викладання літератури в тогочасній школі; надавали особливого значення самостійному спілкуванню школярів із книжкою; дбали про видання високохудожніх творів для дітей.

На початку ХХ століття методична спадщина творчо розвивалася М. Рибниковою, В. Голубковим, П. Афанасьєвим та ін. Вчені-методисти розглядали літературу як скарбницю духовних надбань людства, порушували питання про необхідність керування домашнім читанням школярів, вважали за потрібне координувати зусилля сім'ї та школи з метою розвитку читацьких інтересів учнів. У цей час помітно зросла увага до вироблення навичок самостійної роботи з книгою (М. Рубакін, С. Никифоров та ін.).

У 50-60 роках, після деякого спаду інтересу до проблем дитячого читання, що був зумовлений об'єктивними причинами (роки війни та післявоєнної розрухи), продовжувався розвиток методичної думки в напрямку визначення шляхів підвищення освітньо-виховного значення класного й позакласного читання в їх взаємозв'язку. Продовжуючи кращі традиції минулого, відомі вчені та методисти С. Рєзодубов, М. Каноникін, Н. Щербаков, Є. Адамович, Ф. Костенко, В. Сухомлинський та інші в своїх працях наголошували, що читання повинно слугувати засобом виховного впливу на учнів, розширювати й поглиблювати їх кругозір, збагачувати знання, моральний та емоційний досвід школярів. Серед завдань уроків читання вчені виділяли необхідність розвитку навичок читацької самостійності.

Зростання інтересу до проблем виховання школярів-читачів у 60-х роках підтверджується також появою наукових публікацій, у яких пропонувалося введення спеціальних занять – уроків позакласного читання. До цього часу, хоч у програмах для початкових класів значилося позакласне читання, години для нього навчальним планом не відводилися. Передбачалося, що позакласне читання повинен ор-

ганізувати класовод разом із бібліотекарем. Цьому мала сприяти система позаурочних заходів: літературні ранки, ігри, вікторини тощо. З часом стурбованість педагогічної громадськості, викликана зниженням інтересу дітей до книги, примусила шукати нові шляхи керівництва позакласним читанням.

Дослідження, які велися в 1965-68 н.р. під керівництвом російського вченого Н. Светловської, довели, що в початкових класах необхідно запровадити спеціальні уроки позакласного читання, які мають свої специфічні завдання, свій зміст та особливі організаційні форми. У 1969 році система роботи з дитячою книжкою, розроблена Н. Светловською, була затверджена МО РРФСР, а з 1972-73 н.р. запроваджена й в Україні. Методичні рекомендації й тематика занять із позакласного читання були розроблені у відділі початкового навчання НДІ педагогіки УРСР за участю вітчизняних учених Н. Скрипченко та М. Вашуленка. Таким чином, із 1972 року урок позакласного читання став в українській школі основною формою керівництва самостійним дитячим читанням.

В останні десятиріччя окремі аспекти проблеми формування школярів-читачів знайшли своє вирішення в наукових працях вітчизняних учених Н. Скрипченко, О. Савченко, М. Наумчук, Г. Ткачук та ін. Теоретичну базу наших подальших досліджень збагатили такі основні положення, висвітлені в їх роботах: про ціннісні орієнтації загальноосвітньої підготовки учнів (О. Савченко); про першооснови літературної освіти в початковій ланці школи (Н. Скрипченко); про основні вимоги до позакласного читання молодших школярів (Г. Ткачук); про взаємозв'язок класного й позакласного читання як засіб формування читацької самостійності молодших школярів (М. Наумчук); про збагачення змісту читацьких умінь (Л. Іванова).

У кінці першого розділу зроблено **висновки**, де, зокрема, зазначено:

1. Етап становлення методики читання в початкових класах розпочався з появою перших підручників для читання (середина XIX ст.) і тривав до початку XX ст. З цього часу методика читання розвивається як галузь педагогічної науки.

2. Методика позакласного читання молодших школярів розвивалася повільніше, тривалий час розглядалася лише як складова частина позаурочної виховної роботи й утвердилася лише з 70-х років XX ст., коли основною формою керівництва самостійним дитячим читанням став урок позакласного читання.

3. До середини XX ст. зусиллями багатьох поколінь учених та педагогів були розроблені основні теоретичні засади виховання школярів-читачів, які коротко викладемо так:

– читання й аналіз високохудожніх творів, у яких відображаються актуальні проблеми сучасності й виражається світоглядна позиція автора, є активним чинником духовного розвитку школярів;

– поєднання пізнавальної й естетичної функцій художньої літератури спроможне зробити читання засобом не лише пізнання навколишньої дійсності, розвитку самостійного мислення, а й формування високих естетичних ідеалів, активної життєвої позиції;

– рівень ідейно-естетичного аналізу художніх творів значною мірою впливає на розвиток читацької активності учнів;

- самостійне читання молодших школярів потребує керівництва з боку дорослих: стихійне читання має негативний вплив на дитину;

- розвиток навичок читацької самостійності є важливою передумовою духовного розвитку особистості засобами художньої літератури.

4. Сучасна методична наука, використовуючи кращі надбання педагогічної спадщини, визначила основні напрямки літературної освіти школярів; встановила вимоги до вмінь учнів початкових класів щодо роботи з книжкою; окреслила зміст та структуру занять із позакласного читання. Однак вирішення першочергового завдання сучасної школи – формування духовно багатой особистості громадянина суверенної України – потребує використання нових резервів її початкової ланки. Цілі, окреслені в Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI століття”) та в Концепції літературної освіти (Н. Волошина, Є. Пасічник, Н. Скрипченко, П. Хропко), вимагають оновлення навчально-виховного процесу відповідно до умов сьогодення. Все це зумовлює необхідність підвищення рівня розвитку читацької самостійності молодших школярів. Значні можливості для вирішення поставлених завдань закладені в удосконаленні змісту позакласного читання, в запровадженні системного підходу до організації й проведення уроків, у підвищенні їх ефективності шляхом удосконалення форм і використання найраціональніших методів і прийомів навчання.

У другому розділі – “Науково-методичні основи розвитку читацької самостійності учнів початкових класів” – розглядаються психолого-педагогічні особливості формування читачів молодшого дошкільного віку; досліджуються науково-методичні засади організації уроків позакласного читання в 1-4(1-3) класах; подається опис констатуючого експерименту та аналіз стану розвитку читацької самостійності молодших школярів на сучасному етапі.

Найважливіші психолого-педагогічні аспекти досліджуваної проблеми розглядаються на основі вивчення наукових праць Л. Виготського, В. Давидова, Д. Ельконіна, Л. Занкова, Г. Костюка (ваємозв’язок навчання й розвитку); П. Гальперіна, О. Леонтєва, Н. Тализіної (управління навчанням на основі теорії поетапного формування розумових дій); О. Запорожця, Н. Лейтеса (вікові особливості психологічного розвитку молодших школярів). У розділі детально аналізуються особливості сприймання й розуміння художньої літератури учнями початкових класів (О. Скрипченко, Б. Баєв, А. Смирнов, Н. Чепелєва, З. Романовська). У результаті аналізу психолого-педагогічної літератури були визначені теоретичні положення, що стали основою подальших досліджень проблеми розвитку читацької самостійності молодших школярів:

- навчання повинно йти попереду розвитку, випереджати його, вести за собою. Водночас слід урахувувати й зворотній вплив розвитку на навчання. Така діалектична єдність є основою науково організованого навчально-виховного процесу (Л. Виготський);

- мистецтво навчання й виховання проявляється лише там, де воно спирається на прояв ініціативи, самостійності, творчої активності школярів (Г. Костюк);

– правильний добір способів керування пізнавальною діяльністю з урахуванням поетапного формування розумових дій сприяє розвитку самостійності учнів у здобуванні знань (П. Гальперін, О. Леонтєв, Н. Талізін);

– молодший шкільний вік – оптимальний період для цілеспрямованого формування світогляду, моральних уявлень, збагачення почуттів, розвитку здібностей та інтересів учня. Велику роль у житті дитини цього віку відіграє книга як могутній засіб духовного розвитку (О. Запорожець, Н. Лейтес);

– у процесі роботи над художнім твором необхідно враховувати типи сприймання в молодших школярів (аналітичний, синтетичний, аналітико-синтетичний) та рівні сприймання й розуміння ними художньої літератури (репродуктивний, емоційно-сюжетний, інтуїтивно-художній, елементарний усвідомлено-художній) (Б. Баєв, О. Скрипченко, З. Романовська).

На основі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних учених (Н. Скрипченко, М. Наумчук, Н. Светловської та ін.) у дисертації розглядаються науково-методичні засади організації уроків позакласного читання в 1-4(1-3) класах: з'ясовуються специфічні навчально-виховні цілі занять; розкривається суть поняття “тип правильної читацької діяльності”; визначаються показники читацької самостійності; подається характеристика етапів розвитку читацької самостійності та розглядається структура уроків позакласного читання. Теоретичною основою наших подальших досліджень стали такі положення:

– як різновиди навчального предмета класне й позакласне читання не ізольовані одне від одного, успіх літературної освіти школярів значною мірою залежить від їх взаємозв'язку. Однак вони мають свої специфічні навчально-виховні цілі. Головне завдання уроків позакласного читання – виховання активних читачів шляхом розвитку читацької самостійності молодших школярів (Н. Светловська, Н. Скрипченко, М. Наумчук);

– читацька самостійність характеризується наявністю в читача мотивів, що змушують його звертатися до книг, і системи знань, умінь і навичок, які дають йому можливість із найменшою затратою сил і часу реалізувати свої бажання у відповідності з особистою й суспільною необхідністю (М. Рубакін, Н. Светловська);

– об'єктивним показником читацької самостійності школяра є стійка необхідність і здатність читати книги за усвідомленим вибором. Зовнішніми проявами рівня сформованості основ читацької самостійності є: а) знання широкого кола доступних книг; б) сформованість навичок користування основними прийомами роботи з книгою; в) інтерес до читання (Н. Светловська);

– навчання школярів-читачів здійснюється за етапами (підготовчий, початковий, основний, завершальний). Ці етапи залежать від рівня сформованості техніки читання, вміння слухати, сприймати й відтворювати прочитане, вони відрізняються завданнями, умовами навчання та структурою занять (Н. Светловська, С. Дорошенко, Н. Наумчук).

На основі вивчення теоретичного стану проблеми був проведений констатуючий експеримент, який передбачав: анкетування учнів початкових класів та їх бать-

ків з метою з'ясування ставлення до книги, визначення напрямків читацьких інтересів і встановлення рівня читацької культури; проведення бесід з учителями з метою з'ясування їх обізнаності щодо специфіки уроків позакласного читання та виявлення труднощів, пов'язаних з організацією й проведенням занять; педагогічні спостереження за навчально-виховним процесом на уроках позакласного й класного читання;

аналіз планів-конспектів уроків позакласного й класного читання.

В анкетуванні взяло участь 610 учнів, 1160 батьків; у бесідах було задіяно 170 учителів. Аналіз результатів засвідчив, що лише частина дітей (38%) читає багато, вважає читання своїм улюбленим заняттям. У значній частини школярів (23%) відсутня елементарна бібліографічна грамотність. Судження школярів про прочитану книгу часто виявляються стандартними, позбавленими особистісного ставлення до прочитаного. Анкетування, проведене серед батьків, засвідчило, що лише 35% опитаних читають регулярно, решта – від випадку до випадку або зовсім не читають. 77% активних читачів цікавляться в основному періодичною пресою, пригодницькими та детективними творами. За таких умов учителям важко сподіватися на допомогу батьків у справі формування читацької самостійності школярів.

З метою з'ясування стану розвитку читацької самостійності учнів безпосередньо на заняттях було проведено педагогічні спостереження за діяльністю вчителів і школярів на 306 уроках класного й позакласного читання, проаналізовано таку ж кількість планів-конспектів уроків та проведено бесіди з учителями й учнями. Шляхом проведення лабораторного експерименту було встановлено рівень сформованості в учнів навичок самостійної роботи з книгою (зокрема, виконання ними таких прийомів, як робота зі змістом у кінці книжки, стислий переказ, знаходження книги за зовнішніми й внутрішніми ознаками та ін.).

Аналіз результатів констатуючого експерименту дозволив зробити висновок, що рівень розвитку читацької самостійності молодших школярів не відповідає вимогам сьогодення. Основними показниками цього є: відсутність у більшості школярів (62%) інтересу до читання як до одного із засобів пізнання оточуючого світу, самовдосконалення та джерела естетичної насолоди; недостатній рівень знань, умінь і навичок, які дають учням можливість із найменшою затратою сил та часу користуватися книгою (і навчальною, і ненавчальною) за усвідомленим вибором. Так, знання про прийоми самостійної роботи з книгою давалися на 70,6% відвіданих уроків позакласного читання, а вправи, спрямовані на формування навичок читацької самостійності, пропонувалися вчителями цілеспрямовано лише на 23,5% відвіданих уроків, епізодично – на 7%, не планувалися взагалі – на 69,5%. Облік та оцінювання рівнів засвоєння дітьми прийомів роботи з книгою здійснювалися лише на 18% відвіданих уроків. У результаті змогли самостійно застосувати такі найпоширеніші прийоми, як користування змістом у кінці книги, 12,2% учнів; знаходження книги за зовнішніми та внутрішніми ознаками – 15,3%; складання плану прочитаного – 15,5%; стислий переказ – 14%; оформлення картки на прочитану книгу – 3,4% школярів 4(3) класів.

Серед причин виявлених недоліків найважливішими є такі: 1) недостатня обізнаність учителів із головним завданням уроків позакласного читання й відсутність цілеспрямованого підходу до вирішення проблеми розвитку читацької самостійності молодших школярів, що значною мірою викликано незадовільним науково-методичним забезпеченням діяльності педагогів; 2) відсутність науково обґрунтованого списку рекомендованої літератури для учнів 1-4(1-3) класів, що значно ускладнює роботу вчителів, бібліотекарів і самостійну читацьку діяльність школярів; 3) відсутність системного підходу до організації й проведення уроків позакласного читання в початкових класах.

У третьому розділі – “Шляхи вдосконалення організаційно-методичної системи формування школярів-читачів у початкових класах” – обґрунтовуються цілі та вибір напрямків подальшої дослідницько-експериментальної роботи; подається дидактична модель розвитку читацької самостійності учнів початкових класів; визначаються оптимальні психолого-педагогічні та методичні умови підвищення ефективності уроків позакласного читання. Тут же науково обґрунтовується система експериментальних уроків позакласного читання; описується процес запровадження коригуючої системи розвитку читацької самостійності молодших школярів та проводиться аналіз його результатів.

Визначаючи шляхи підвищення рівня розвитку читацької самостійності учнів, ми не мали на меті повну відмову від існуючої нині організаційно-методичної системи навчання школярів читачів. Вирішення проблеми ми вбачали передусім в оптимізації навчально-виховного процесу. Це вимагало усвідомленого вибору такого варіанта навчання, який за даних умов забезпечував би максимально можливу ефективність розв’язання проблеми при раціональних затратах часу й зусиль учителів та учнів (Ю. Бабанський). Разом із тим, враховуючи сучасні вимоги та керуючись результатами констатуючого експерименту, ми вважали за необхідне внесення певних коректив і доповнень у зміст і структуру уроків позакласного читання в 4(3) класах. Зазначимо, що дослідження проблеми формування школярів-читачів лише на завершальному етапі навчання в початковій школі обумовлено об’єктивними причинами. По-перше, цей етап розвитку читацької самостійності особливо важливий, оскільки він є перехідним між початковими та середніми класами загальноосвітньої школи й значною мірою впливає на підвищення рівня літературної освіти в майбутньому. По-друге, в сучасній методиці позакласного читання завершальний етап навчання є найменш дослідженим, що значно ускладнює підготовку вчителів до проведення уроків позакласного читання в 4(3) класах.

З метою визначення основних напрямків подальших досліджень було застосовано метод моделювання навчально-виховного процесу. У дисертації подається детальний опис дидактичної моделі підвищення рівня розвитку читацької самостійності молодших школярів. Перший компонент дидактичної системно-діяльнісної моделі – підготовка вчителя до проведення уроків позакласного читання – складається з чотирьох послідовних етапів, дотримання яких передбачає підвищення рівня цілеспрямованої діяльності педагога з метою розвитку читацьких навичок школярів. Другий компонент – підвищення ефективності уроків по-

закласного читання – передбачає, по-перше, системний підхід до їх організації та проведення, по-друге - створення на цих уроках оптимальних психолого-педагогічних і методичних умов для розвитку читацької самостійності учнів.

На основі сконструйованої дидактичної моделі був визначений зміст подальшої дослідницько-експериментальної роботи, який включав: 1) підготовку навчально-методичних матеріалів для проведення формуючого експерименту (списку науково-методичної літератури з проблем формування школярів-читачів для користування вчителями; списку рекомендованої літератури для учнів 1-4 (1-3) класів; пам'яток для вчителів та учнів; системи експериментальних уроків позакласного читання для учнів 4(3) класів та методичних рекомендацій до них); 2) проведення формуючого експерименту в 4(3) класах сільських та міських шкіл; 3) аналіз кількісних і якісних показників одержаних результатів.

Внаслідок пошуку шляхів підвищення ефективності уроків позакласного читання як основної форми керівництва самостійним дитячим читанням було визначено й науково обґрунтовано ряд психолого-педагогічних і методичних умов, серед яких найважливішими є такі:

- системний підхід до організації й проведення уроків позакласного читання, який виявляється в тому, що уроки становлять собою цілісну сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, при цьому кожен із них реалізує специфічну мету (розвиток читацької самостійності учнів) й одночасно загальні цілі навчально-виховного процесу;
- добір спеціальних вправ, введення школярів у навчальні ситуації й види діяльності з книгою, спрямовані на розвиток читацької самостійності;
- запровадження елементів педагогіки співробітництва на уроках позакласного читання шляхом організації спільної діяльності вчителя та учнів;
- емоційна насиченість занять, застосування ігрових форм навчання;
- активізація навчальної діяльності, створення проблемних ситуацій на уроках;
- здійснення міжпредметних зв'язків з уроками класного читання;
- зразок позитивного ставлення вчителя до книги, до читання;
- удосконалення системи оцінювання на уроках позакласного читання.

Доцільність вибору саме таких умов навчання обґрунтовується: а) характером недоліків, виявлених у результаті проведення констатуючого експерименту; б) опорою на теоретичні положення, викладені в наукових працях відомих учених та педагогів: про роль педагогічно організованої діяльності в розвитку школярів (В. Давидов, Л. Занков, Г. Люблінська, Г. Костюк та ін.); про прийоми активізації інтелектуальної праці учнів (І. Лернер, О. Матюшкін та ін.); про роль позитивних емоцій школярів у процесі засвоєння знань (Я.А. Коменський, К. Ушинський, Л. Виготський, В. Сухомлинський, О. Скрипченко та ін.); про запровадження елементів педагогіки співробітництва на уроках (С. Лисенкова, Ш. Амонашвілі та ін.); про взаємозв'язок уроків класного й позакласного читання (М. Светловська, М. Наумчук); про значення особистісних рис педагога в процесі викладання літератури (Т. Бугайко, В. Сухомлинський та ін.); про роль оцінки в навчально-виховному процесі (Б. Ананьєв, В. Сухомлинський, О. Скрипченко); в) врахуванням здобутків

передового педагогічного досвіду та результатів власної 17-річної роботи в загальноосвітній школі.

Хоча названі умови в переважній більшості вже впроваджуються в навчально-виховному процесі, новизна запропонованого нами підходу полягає в їх комплексному запровадженні на уроках позакласного читання в 4(3) класах. Крім того, для реалізації такої умови, як введення школярів у навчальні ситуації й види діяльності з книгою, спрямовані на розвиток читацької самостійності, нами вперше була запропонована система спеціальних вправ (навчальних, тренувальних та контрольних).

На основі визначених оптимальних умов була розроблена система експериментальних уроків позакласного читання в 4(3) класах та методичні рекомендації до їх проведення. Однією з особливостей запропонованої системи стало введення до неї занять різного типу: традиційних (основний тип уроку) та нетрадиційних (уроки-звіти, інтегровані уроки, уроки-КВК, уроки-подорожі та ін.). Мета такого підходу полягає в тому, щоб максимально зацікавити школярів заняттями з позакласного читання, а значить, розвивати інтерес до самостійної діяльності з книгою. У дисертації подано детальний опис цієї організаційно-методичної системи.

Основний етап експерименту (1996-1997 н.р.) повинен був показати, чи забезпечує розроблена коригуюча система підвищення рівня розвитку читацької самостійності молодших школярів. Увесь комплекс досліджень проводився з дотриманням типових умов навчання, оскільки завданням експерименту було встановлення основних показників впровадження запропонованої системи навчання в будь-якій загальноосвітній школі. З цією метою нами було визначено десять 3-х класів (3-річна початкова школа) та 4-х класів (4-річна початкова школа) у міських та сільських школах із загальною кількістю 320 учнів та 10 учителів. У п'яти класах навчання здійснювалося традиційно, а в паралельних (контрольних) – за розробленою нами програмою, яка передбачала: ознайомлення вчителів, задіяних у проведенні експерименту, з суттю дослідження; вивчення ними навчально-методичної документації, підготовленої дисертантом; запровадження вчителями в контрольних класах спеціально розробленої системи уроків позакласного читання. Оскільки об'єктивними показниками читацької самостійності (за Н. Светловською) є стійкий інтерес школярів до читання, знання широкого кола книг, здатність вибрати необхідну книгу й прочитати її з максимально можливим освітньо-виховним ефектом, програма перевірки ефективності запропонованої системи розвитку читацької самостійності включала: а) виявлення широти читацького кругозору школярів; б) облік сформованості навичок самостійної роботи з книгою; в) з'ясування ставлення дітей до самостійного читання. Провідними методами дослідження на цьому етапі стали: спостереження за читацькою діяльністю учнів на уроках позакласного читання; бесіди зі школярами та вчителями; анкетування учнів; рівневий та порівняльно-зіставний аналіз одержаної інформації. Отримані результати зіставлялися з кількісними та якісними показниками спеціально розроблених контрольних робіт (їх зразки наведено в додатках до дисертації). Кількісні результати експериментального навчання узагальнені у вигляді таблиць.

Широта читацького кругозору школярів
(кінець навчального року, в середньому на учня)

Класи
3 (3-річна почат. школа)
4 (4-річна почат. школа)

Зіставлення даних засвідчує, що рівні розвитку читацької самостійності учнів 3-х класів (3-річна початкова школа) та 4-х класів (4-річна початкова школа) суттєво не відрізняються. Однак результати досліджень у контрольних класах значно вищі в порівнянні з результатами, одержаними в звичайних класах. Насамперед значно інтенсивніше тут відбувається розширення читацького кругозору школярів: на кінець року протягом 30-хвилинного письмового опитування учні контрольних класів називають у середньому 36 відомих книг та їх авторів, тоді як у звичайних – лише 12.

З метою перевірки рівня сформованості навичок самостійної роботи з книгою в спеціальні контрольні роботи були включені завдання, які передбачали орієнтування в колі незнайомих книжок, знаходження необхідної книжки серед запропонованих за визначений час, складання плану прочитаного, визначення головної думки твору, вміння користуватися каталогом та ін. Під час визначення рівня сформованості навичок самостійної роботи з книгою за 100% нами було взято бездоганне виконання всіх завдань, які учень виконував у 4-х контрольних роботах, що проводилися протягом навчального року. Всього було визначено 4 рівні сформованості цих навичок: низький (до 50% виконаних завдань), задовільний (50% - 70%), хороший (70% -90%), відмінний (90% - 100%). Як засвідчили результати порівняльно-зіставного аналізу, рівні сформованості навичок читацької самостійності учнів звичайних і контрольних класів суттєво відрізняються: відмінний і хороший рівень виявлено у 81% учнів контрольних класів і лише в 28% учнів звичайних класів. Крім того, анкетування школярів показало, що в результаті навчання за запропонованою системою в більшості з них формується позитивне ставлення до книги й самостійного читання: в експериментальних класах назвали читання своїм улюбленим заняттям 82 % учнів, тоді як у звичайних - лише 38 % . При цьому мотиви читацької діяльності школярів експериментальних класів виявилися більш усвідомленими й різнобічними.

Аналіз результатів експериментального дослідження засвідчив значне зростання об'єктивних показників читацької самостійності учнів: знання широкого кола доступних книг, сформованості навичок самостійного спілкування з книгою, інтересу до читання. Отже, запропонована система розвитку читацької самостійності молодших школярів за умов строгого її дотримання гарантує підвищення якісних і кількісних характеристик навчання, тобто є ефективною.

Узагальнення результатів проведеного дослідження дало можливість сформулювати такі **висновки**:

1. Проведене в теоретичних та практичних аспектах дослідження підтверджує необхідність підвищення рівня літературної освіти молодших школярів, що є необхідною умовою їх духовного розвитку. Основним напрямком у вихованні школярів-читачів є розвиток їх читацької самостійності.

2. Дидактичну модель підвищення рівня розвитку читацької самостійності учнів початкових класів, спроектовану на основі вивчення психолого-педагогічної та методичної літератури й аналізу результатів констатуючого експерименту, складають два основні компоненти: а) цілеспрямована поетапна підготовка вчителя до проведення занять з позакласного читання; б) підвищення ефективності уроків позакласного читання як основної форми керівництва самостійним спілкуванням школярів із книгами.

3. Розроблена на основі педагогічного проектування організаційно-методична система підвищення рівня розвитку читацької самостійності молодших школярів полягає: а) в підготовці навчально-методичних матеріалів, вкрай необхідних учителям для організації та проведення занять з позакласного читання відповідно до сучасних вимог (списку рекомендованої літератури з проблем формування школярів-читачів, списку творів для позакласного читання в 1-4 (1-3) класах, серії пам'яток для самостійної роботи з книгою та ін); б) в створенні спеціальної системи уроків позакласного читання (4(3) класи), вдосконалених за структурою та змістом, побудованих на основі врахування комплексу оптимальних психолого-педагогічних і методичних умов для взаємодії вчителя й учнів та спрямованих на формування активних читачів.

4. Впровадження в педагогічний процес запропонованої організаційно-методичної системи формування школярів-читачів дозволяє значно підвищити рівень читацької самостійності учнів початкових класів: розширити їх кругозір, сформувати навички самостійного спілкування з книгою, підвищити інтерес до книги як до джерела знань та естетичної насолоди.

Проведене дослідження не вирішує проблеми формування читацької самостійності молодших школярів повною мірою. Подальшого дослідження вимагають такі аспекти даної проблеми, як дотримання принципів наступності й послідовності в процесі виховання школярів-читачів початкових, середніх та старших класів; роль сім'ї у вихованні читацьких інтересів дітей в умовах сьогодення; розширення тематики художніх творів для учнів початкових класів відповідно до сучасних вимог, збільшення їх кількості та якості. Крім того, дослідження відкриває перспективи для вдосконалення навчальних програм із позакласного читання в початкових класах.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Бондарчук Л.І., Підлужна Г.В. Фольклорні та літературні тексти у "Школі професора Маківки" // Початкова школа. - 1995. - № 8. - С.58-60.

2. Підлужна Г.В. Екологічне виховання на уроках позакласного читання у 3-4 класах// Початкова школа. - 1997. - № 12. - С. 45-50.

3. Підлужна Г.В. Позакласне читання молодших школярів як педагогічна проблема // Початкова школа. - 1998. - № 7. - С.18-22

4. Підлужна Г.В., Шашко Л.П. Актуальні проблеми позакласного читання молодших школярів // Актуальні проблеми розбудови національної освіти: Зб. наук.-метод. праць / Ю. Беляев та ін. – К.; Херсон: Пілотні школи, 1997. – С. 174–176.

5. Підлужна Г.В. Малі фольклорні жанри на уроках позакласного читання в початковій школі // Управління процесом відродження і розвитку національної самосвідомості: Зб. метод. реком. / За ред. В.С.Саприкіна. – Сімферополь, 1997. – С. 57–59.

6. Підлужна Г.В., Шевчук Т.О. Актуальні проблеми викладання рідної літератури в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського // Управління процесом відродження і розвитку національної самосвідомості: Зб. метод. реком. / За ред. В.С.Саприкіна. – Сімферополь, 1997. – С. 19–21.

7. Підлужна Г.В. В.О.Сухомлинський про роль книги в духовному становленні людини // Вивчення нових тем у шкільному курсі української літератури: Метод. зб. – Житомир: Вид-во. газети "Житомир", 1998. – С. 214–219.

8. Підлужна Г.В. Використання народознавчого матеріалу на уроках позакласного читання в початковій школі // Сучасна початкова школа: проблеми, пошуки, знахідки: Матеріали міжнарод. науково-практ. конф. – Тернопіль, 1996. – С. 34–35.

9. Підлужна Г.В. Поезії живильне джерело // Вивчення рідної мови і духовний розвиток особистості молодшого школяра в оновленій національній школі: Тези допов. міжвуз. науково-практ. конф. – Умань, 1992. – С. 99–101.

Підлужна Г. В. Розвиток читацької самостійності молодших школярів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання української мови. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 1999.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми розвитку читацької самостійності учнів початкових класів. У роботі висвітлено історію та сучасний стан проблеми, визначено й науково обґрунтовано шляхи її вирішення. Запропоновано організаційно-методичну систему навчання школярів-читачів, яка розроблена з урахуванням сучасних вимог і дозволяє підвищити ефективність уроків поза-класного читання на основі створення оптимальних психолого-педагогічних та методичних умов. Основні положення дисертації впроваджено в практику роботи вчителів початкових класів й одержано позитивні якісні та кількісні характеристики.

Ключові слова: розвиток читацької самостійності, система навчання школярів-читачів, урахування сучасних вимог, підвищення ефективності, уроки позакласного читання, оптимальні психолого-педагогічні та методичні умови, позитивні характеристики.

Подлужная Г. В. Развитие читательской самостоятельности младших школьников. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения украинскому языку. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. Киев, 1999.

Диссертация является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы развития читательской самостоятельности учащихся начальных классов. В работе освещены история и современное состояние проблемы, определены и научно обоснованы пути ее решения.

Ретроспективный анализ научно-методической литературы дал возможность автору сделать вывод о том, что методика классного чтения в начальной школе начала развиваться с появлением первых учебников для чтения (середина XIX века), тогда как внеклассное чтение длительное время являлось составной частью внеурочной воспитательной работы и методика внеклассного чтения утвердилась только с 70-х годов XX столетия. К этому времени усилиями многих поколений ученых и педагогов были разработаны важнейшие теоретические основы воспитания школьников-читателей.

Современная методическая наука, используя лучшие приобретения педагогического наследия, определила основные направления литературного образования младших школьников, установила требования к знаниям, умениям и навыкам учащихся начальных классов относительно работы с книгой. Однако решение главной задачи современной школы – формирование духовно богатой личности гражданина суверенной Украины – требует обновления учебно-воспитательного процесса в целом и использования новых резервов начального обучения в частности.

Уровень подготовки школьников-читателей 1-4(1-3) классов в определяющей степени зависит от усовершенствования подготовки учителей к проведению уроков внеклассного чтения, поскольку эти уроки являются основной формой руководства самостоятельным детским чтением. В связи с этим автором предложена организационно-методическая система обучения школьников-читателей, которая разработана с учетом современных требований и позволяет достичь повышения эффективности уроков внеклассного чтения на основе создания оптимальных психолого-педагогических и методических условий. В работе раскрыта сущность и дается детальная характеристика этих условий, важнейшими среди которых названы: целенаправленная деятельность педагога на уроках внеклассного чтения; введение учащихся в такие ситуации и виды творческой деятельности, которые способствуют развитию интереса к книге, формируют навыки читательской самостоятельности; осуществление межпредметных связей с уроками классного чтения, музыки, рисования и др.; широкое использование нетрадиционных форм занятий по внеклассному чтению (уроки-

отчеты, уроки-экскурсии, уроки-КВН, интегрированные уроки и др.); использование элементов педагогики сотрудничества на занятиях по внеклассному чтению путем организации совместной деятельности учителя и учащихся; эмоциональная насыщенность занятий, введение игровых форм обучения; усовершенствование системы оценивания на уроках внеклассного чтения и др. Обязательными требованиями к реализации этих условий автор диссертационного исследования называет системный подход и комплексное их использование.

Важной особенностью предложенной системы обучения школьников-читателей является то, что она учитывает не только возрастные и индивидуальные особенности учащихся младших классов, но и национальные. В первую очередь такой подход проявляется в обновлении содержания внеклассного чтения: в списке произведений, рекомендованных для самостоятельного чтения, преобладают произведения украинских писателей-классиков, книги современных отечественных писателей и представителей диаспоры, лучшие образцы украинского фольклора. В целом содержание рекомендованных произведений направлено на воспитание у младших школьников лучших человеческих качеств, на развитие национального самосознания.

Автором разработаны и представлены в приложениях к диссертации учебно-методические материалы для учителей и учащихся: список научно-методической литературы по проблемам развития читательской самостоятельности младших школьников; конспекты уроков внеклассного чтения (4(3) классы); список рекомендованной литературы для учащихся 1-4 (1-3) классов; памятки для самостоятельной работы с книгой; тексты специальных контрольных работ для определения у учащихся 4(3) классов уровня сформированности навыков самостоятельного общения с книгой и др.

Основные положения и результаты диссертации нашли практическое применение в учебно-воспитательном процессе и привели к улучшению таких качественных и количественных характеристик обучения школьников-читателей, как широта читательского кругозора, сформированность навыков читательской самостоятельности и положительного отношения детей к самостоятельному чтению.

Ключевые слова: развитие читательской самостоятельности, система обучения школьников-читателей, учет современных требований, повышение эффективности уроков внеклассного чтения, оптимальные психолого-педагогические и методические условия, учебно-методические материалы, положительные характеристики.

Pidluzhna H.V. Development of Reader's Independence of Junior Pupils. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Pedagogics by speciality 13.00.02 – Theory and methods of teaching the Ukrainian language. – M.Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, 1999.

The research deals both theoretically and experimentally with the development of reader's independence of junior pupils. The dissertation considers the history and present state of the problem and is focused on the scientifically grounded ways of its solution. It suggests a methodics organizational system of teaching junior pupils as readers. The system is worked out according to modern demands and makes it possible to raise the efficiency of home-reading classes due to optimal psychological, pedagogical and methodics conditions. The basic ideas of the dissertation applied in the process of teaching junior pupils have given results with positive qualitative and quantitative characteristics.

Key words: development of reader's independence, system of teaching pupils as readers, consideration of modern demands, raising the efficiency of home-reading classes, optimal psychological, pedagogical and methodics conditions, positive characteristics .

Підписано до друку 25.02.99. Формат 60x90/16.
Ум.друк.арк. 1.25. Обл.-вид. арк. 1.0 Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Тираж 100. Замовлення 37.

Поліграфічний центр Житомирського педінституту.
м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40.